

С. Хемич

Фонд Катедр Українознавства
(Нью-Йорк, США)

ОМЕЛЯН ПРИЦАК – СИЛЬВЕТКА ЙОГО СТУДЕНТСЬКОЇ І НАУКОВОЇ ДІЯЛЬНОСТІ¹

Омелян Прицак народився 7 квітня 1919 р. в Луці біля Самбора, у тому визначному центрі українських шляхетських традицій, звідкіля походила його мати. Факт, що він народився в часах існування Західньо-Української Народної Республіки (отже став потенційним громадянином своєї рідної української держави) – він завжди вважав знаменним у своєму житті і цим дуже радів, як справою надзвичайної цінності.

Батько Омеляна, Йосип Прицак, загинув як член Української Галицької Армії в польському полоні в місцевості Бугшопи біля Берестя Литовського у вересні 1919 р. Його мати Емілія з Капків (1897-1971), вийшовши вдруге заміж, у 1920 р. переїхала з одностаттнім Омелянцем до Тернополя, де він опісля ходив до польських шкіл вселюдної (1925-1928) та першої державної гімназії (1928-1936).

Вже в гімназії Омелян окреслив своє майбутнє завдання: вивчити історію України на тлі всесвітньої, зокрема вияснити розвиток історії українського степу у зв'язку з історією Азії. Тому, маючи лише 12 років, він почав самотужки вивчати східні мови. Наперед малярську, відтак перську, турецьку, арабську й інші мови.

Своє університетське формування (освіту – *ред.кол.*) Омелян почав у Львівському університеті в академічному році 1936/37, студіюючи історію Європи (зокрема середньовіччя) та Середньої Азії і східні мови. Починаючи з 1937 р. він працює в наукових комісіях НТШ Джерелознавчій (під проводом проф. І. Крип'якевича, якого близьким учнем і співробітником Омелян залишився на все життя), Новій історії України і Старій історії України. В роках 1938-39 Омелян був науковим секретарем Комісії Нової історії України, яку очолював проф. Ілля Витанович. У тому самому часі (1938-39) Прицак був також асистентом-куратором Музею Визвольних Змагань у Львові. Директором Музею в той час був д-р І. Карпинець.

Як студент, Прицак був діяльним членом «Союзу Студентів Філософії» (1936-1939) та членом управи т-ва «Обнова» (1938-1939).

В роках 1937-39 Прицак вивчає добу Мазепи. Будучи дев'ятнадцятилітнім юнаком він опублікував цілу низку рецензій і статей з історії України в українській пресі («Новий Час», «Нова Зоря», «Український Голос», «Українське Юнацтво», «Літопис Червоної Калини», до речі, у ті часи українському вченому тільки дуже рідко траплялася нагода друкувати свої праці у фахових журналах), і дві праці у спеціальних виданнях: «Рід Скоропадських» та «Іван Мазепа і княгиня Анна Дольська». Княгиня Дольська була головною посередницею у зв'язках Мазепи з Лещинським та Карлом XII. Прицак найшов в архівах Львова і Варшави нові документи про цю діячку і відкрив її портрет.

Крім цього Прицак зібрав велику бібліографію доби Мазепи (понад 300 сторінок), яка мала вийти як третій том збірника «Мазепа» в Українському Науковому Інституті в Варшаві. Війна перервала друк. На щастя вдалося віднайти рукопис у краю. Одержавши свій рукопис недавно, автор готує його тепер до друку в Гарвардській серії українських студій.

¹ Передрук з: *Прицак Омелян*. Чому катедри українознавства в Гарварді? Вибір статей на теми нашої культурної політики (1967-1973). – Кембрідж, Масс.; Нью-Йорк: Фонд катедр українознавства, 1973. – С. XIV-XXI. (Наводиться зі збереженням мови оригіналу). Автор цієї статті – *Степан Хемич* (1929-2001), співзасновник і президент Фонду Катедр Українознавства, ініціатор програми українознавства в Гарвардському університеті. С.Хемич у 1957 р. виступив з ініціативою організації в одному з провідних американських університетів катедри українознавства, щоб таким способом сприяти розвитку української науки. Протягом наступних десяти років серед українських громад США та Канади було проведено збір коштів, потрібних для заснування катедр українознавчих студій. 1968 р. Фонд організував першу українську катедру (дві інші було засновано 1973 р.) у Гарвардському університеті. Завдяки багаторічній успішній діяльності Фонду Катедр Українознавства уможливилось створення в Гарварді ще й додаткових структур, та уможливити діяльність цілісного центру українознавства з постійно діючими педагогічною, науково-дослідною і видавничою програмами.

Перший етап вищих студій Пріцак завершив в 1939 р. на Львівському університеті магістерською працею про твір арабського географа 14-го століття Абуль-Фіда та його відомості про Україну. Як виходить з одної радянської публікації цей твір зі східного джерелознавства до історії України зберігся в архівах колишнього НТШ у Львові. З огляду на воєнні дії, формальний диплом Пріцак одержав щойно в 1940 році.

Коли в осені 1939 р. большевики окупували Львів, проф. Крип'якевич доручив Пріцакові організувати львівський філіял Інституту історії України, де він працював до літа 1940 р. як молодший науковий співробітник, а від лютого 1940 р. – як науковий секретар філіялу Інституту.

Літом 1940 р. на запрошення сходознавця акад. Агатангела Кримського Пріцак переїхав до Києва, де працював як аспірант, вивчаючи турецькі джерела до історії України. Але зимою він мусів залишити працю в Академії Наук, бо його покликали до військової служби, яку він починав у Башкирії і там вивчав мову місцевого тюркського населення. Він брав участь у війні, але поранений дістався до німецького полону, звідкіля втік, щоб повернутися до Києва в жовтні 1941 р. Між іншим, у Києві Пріцак працював у редакції «Українського Слова» разом із І.Рогачем, О.Телігою, О.Штулем та іншими, і лише przypadково не був заарештований німцями зимою того року. Після деякого нелегального побуту в Києві Пріцак повернув до Львова в 1942 р. і там перебув до осені 1943 р. як асистент проф. Крип'якевича у нелегальнім Інституті Історії Академії Наук, хоч формально Пріцак був службовцем Українського Комітету.

В тому часі Пріцак виготовив велику монографію про «Формування української нації», яка пропала. Він реферував її в «Літературно-Мистецькому Клубі» у Львові в лютому 1943 р. Доповідь викликала широку дискусію, що продовжувалася під час п'яти засідань клубу до кінця березня і була припинена німцями. Текст доповіді заховався і є в посіданні автора.

На рекомендацію визначного німецького арабіста Ріхарда Гартмана, Пріцака прийняли до Берлінського університету в осені 1943 р. Крім історії Східної Європи він студіював там арабістику та іраністику і рівночасно був у науковому зв'язку з Українським Науковим Інститутом в Берліні, зокрема з професорами Б. Крупницьким та І. Мірчуком. В той час Пріцак брав активну участь в студентському житті як голова українського студентського товариства в Берліні «Мазепинець», член центральної управи НОУС-у (Націоналістичної Організації Українських Студентів) і співредактор «Бюлетеню» НОУС-у. Кінець війни застав його в Баварії, звідкіля він нелегально перейшов до Швейцарії, щоб з доручення Президії НОУС-у здобути там стипендії для українських студентів та нав'язати контакт з місцевими й американськими діячами української еміграції.

В роках 1946-1948 Пріцак продовжував студії східних мов, історії та славістики в Геттінгенському університеті в Німеччині і був головою місцевої української студентської громади та головним редактором органу ЦеСУС-у «Стежі». В 1948 р. він з відзначенням оборонив свою докторську дисертацію з історії Центральної Азії («Караханідські Студії», томи 1-2) і був оставлений при університеті для наукової кар'єри. В роках 1948-1951 він був лектором польської й української мови та літератури в тому ж університеті. В той час він також студіював зв'язки Богдана Хмельницького з Туреччиною і видав цілу низку праць українською та німецькою мовами. Українська розвідка на цю тему вийшла в пропам'ятнім томі «Записок НТШ» 1948 р. Від 1946 р. Пріцак бере активну участь у праці відновлених українських наукових інституцій, будучи обраним дійсним членом НТШ (1951) і УВАН (1952) та ставши співробітником «Енциклопедії Українознавства».

В 1951 р. Пріцак габілітувався в Геттінгенському університеті на доцента алтайської порівняльної філології та євразійської історії. Темою його габілітаційної праці були системи племінних назв і титулятур алтайських народів. Від тоді почався п'ятнадцятилітній період, в якому він посвятив себе алтайським та азійським мовам (включно з китайською), євразійській історії та організації наукової праці в цих ділянках, щоб якнайкраще вивчити і використати для історії України східні джерела.

В 1952 р. Пріцак був запрошений до Гамбурзького університету, спершу як доцент, а від 1957 р. як професор. В 1961 р. він переїхав до ЗДА (США – *ред.кол.*) і очолив катедру алтайстики, тюркології та євразійської історії, спершу у Вашингтонському університеті в Сіетл, а від 1964 р. в Гарвардському університеті. В 1951 р. він відбув свою першу подорож до Туреччини, щоб взяти участь у Міжнародному Конгресі Сходознавців. Від того

часу він часто брав активну участь у фахових міжнародних конгресах. Він був професором-гостем у Кембріджському університеті в Англії (1954 р.), в Краківському і Варшавському університетах (1959 р.) і в Гарвардському університеті (1960/61).

Від 1951 р. Прицак брав активну участь, спершу як науковий секретар, а опісля як віце-президент, президент і головний редактор видань міжнародного товариства «Societas Uralo-Altaica», яке займається і керує дослідженнями над мовою, культурою й історією уральських (угро-фінських) та алтайських (тюрки, монголи, тунгузи) народів. Щоб повернути до історії України, він подався до димісії в 1965 р. і був обраний почесним членом цього престижного товариства.

В своїй науковій праці з філології, лінгвістики та історії Евразії, зокрема євразійсько-го степу, Прицак скоро здобув собі міжнародне визнання. Різні наукові інституції іменували його своїм членом. До цих інституцій входять Турецька Академія Мови в Анкарі (член-кореспондент від 1957 р.), Академія Фінно-Угорських наук в Гельсінках (член-кореспондент від 1958 р.), Фінське Сходознавче Товариство (член-кореспондент від 1953 р.), Німецьке Сходознавче Товариство (дійсний член), Бритійське Королівське Товариство Сходознавства (дійсний член), Американське Сходознавче Товариство (дійсний член), Американська Академія Наук (дійсний член від 1971 р.) й інші. Від 1964 р. Прицак є віце-президентом УВАН.

Крім наведених почесей Прицак одержав цілу низку наукових стипендій з дослідними дорученнями, зокрема від Guggenheim Societies (fellow 1963) та American Council of Learned Societies (1960-1963) В 1964 р. Гарвардський університет надав йому почесний ступінь «Artium Magister Honoris Causa» Його науковий дорібок начисляє понад триста друкованих праць і рецензій [...].

Факт, що Прицак, досягнувши вершок своєї наукової кар'єри, мав відвагу зректися почесей і становищ у науках з «репутацією» і віддати свої сили українським студіям, – здивував його колег по фаху Але в тому була своя логіка. Прицак-гімназист пірнув у свою азійську мандрівку не задля Азії, а для того, щоб, вивчивши Схід, повернутися до своєї основної дисципліни – історії України, пізнати її краще та віднайти суть українського буття. Бо починаючи з ранньо-історичних часів аж по кінець 18 ст., коли слідом за Гетьманською державою загинув її антипод і частий союзник – Кримський ханат, історія України, зокрема її степової частини, була тісно пов'язана з євразійським світом, зокрема з іранцями (скити, аляни, роксоляни, сармати), гунами та тюрками. Не можна вивчати всесторонньо історію княжої доби, зокрема Київської Русі, не вглибившись в минуле печенігів та половців. Також історія козаччини – без вивчення татарських і турецьких джерел була б неповною. Так само виглядала б історія Франції без знання німецьких або італійських джерел. Історик України, – щоб охопити своїм зором усе минуле нашого народу, мусить обов'язково ще стати тюркологом та іраністом, бо з їхньої сторони наша історія ще дуже мало насвітлена. Прицак, який ніколи не був задоволений з частинної розв'язки – мав витривалість і талант виконати таке основне завдання української історіографії.

Розглядаючи різні способи творення міцної основи для українських дисциплін в Америці, Прицак прийшов до переконання, що ці дисципліни тільки тоді вростуть в американську землю, коли найбільш талановиті молоді американські українці зв'яжуть з ними свою майбутність, сполучуючи в одне український досвід і американські методи. Тому від 1968 р. в центрі його уваги є виховання нової генерації науковців в ділянках української історії, літератури і мови. І тому вже тоді він відкинув ідею самому обняти катедру історії України, щоб дати стимул цій наймолодшій генерації до шляхетного наукового змагу і щоб заповнити першу ланку цього змагу пост звичайного професора².

² Факт, що катедри українських студій в Гарварді обсажені професорами-гостями на обмежений час дає можливість докторантам україністики дістати для своєї наукової підготовки найкращих фахівців тоді, коли їх потрібно. Заощадженими в цей та інший спосіб фондами університет розбудовує українські колекції бібліотеки Вайденера і Українського Наукового Інституту, підготовляє українські підручники й інші видання та мікрофільмує документи в європейських архівах. Так поступово росте база, без якої навіть найкращий професор, zatrudнений при кафедрі на постійно, не може вести систематичної наукової і викладавочої праці хоч би на рівні коледжу Якщо українські катедри були б обсажені постійними звичайними професорами, вони автоматично перейшли б у

Треба підкреслити, що Пріцак виконує працю голови Комітету Українських Студій і Наукової Ради, викладача й опікуна студентів та докторантів українських студій і директора Українського Наукового Інституту в Гарвардському Університеті без ніякої матеріальної винагороди в додаток до свого повного навантаження як звичайний професор свого офіційного фаху. Згідно з практикою Гарвардського університету, професор, який очолює комітет, призначений для тимчасового керування новою катедрою в Гарварді, має право звільнитися від половини обов'язків у своїй офіційній дисципліні, з тим, що тоді половина платні такого професора зараховується на кошт бюджету нової катедри, яку він адмініструє. Одначе, проф. Пріцак не перейшов – як йому радили деякі його колеги – на половину ставки (прибл. 13.000 дол. річно) із фондів українських студій головно тому, щоб заощадити гроші на стипендії для студентів і докторантів українських студій та на інші потреби Центру.

Крім того О. Пріцак є головою або активним членом в ряді гарвардських департаментів і комітетів, яким доручено наукове керівництво в середньо-східних і центрально-азійських та інших студійних програмах. На окрему увагу заслуговує його діяльність в комітеті, якому до часу назначення звичайного професора на постійно (цебто до 1969 року – *чотирнадцять* років після заключення договору між вірменським відповідником ФКУ і Гарвардом!) підлягала катедра вірменських студій. Українознавчі катедри користають багато з досвіду Пріцака в праці названих органів Гарварду.

Треба також ствердити, що мимо такого навантаження і відповідальности, Пріцак находить все таки час на виготовлення великих монографій. Його праця про "Походження Руси" на основі східних, скандинавських, староруських, візантійських та західних джерел розрослася до чотирьох томів, по 700-800 сторінок кожний. Перший том, опрацьований на основі старо-скандинавських джерел, буде незабаром готовий до друку. В стадії підготовки до друку знаходяться три його дальші монографії, що безпосередньо зв'язані з історією України: «Оригінальний хозарський документ», «Слово о полку Ігоревім та Евразійський степ» і «Монгольське володіння Україною і Східною Європою». До циклю праць в різних стадіях підготовки до друку треба ще зачислити підручник для курсу «Історія України до половини 17-го століття» (разом з проф. Ігорем Шевченком) та «Вступ до історії країни» (разом з групою його учнів).

Кінчаючи цю сильветку, хочу ще додати, що Омелян Пріцак як людина – беззастережно відданий ідеї росту незалежної української науки і, як такий, ніколи не звертав і не звертає уваги на себе і на свої вигоди. Нам, його співробітникам, остається тільки побажати, щоб це надмірне навантаження не відбилося шкідливо на його здоров'ї³.

відання відповідних департаментів. Тоді на рахунок бюджету названих кафедр було б неможливо фінансувати розбудову цієї необхідної бази.

³ Залишаючись на своїх постах, О. Пріцак, Ю. Шевельов та інші українські вчені поступили згідно з інтересами української науки, стан посідання якої треба не лише зберігати, але й поширювати. Вони доказали своєю науковою працею, які можливості в користь українських студій існують на цих постах. Українська наука втратила б ці можливості, якщо названі вчені перейшли б на постійну професуру до українських кафедр в Гарварді, бо їхні пости зайняли б науковці, які не мають відношення до української науки. Наприклад, проф. Юрій Шевельов вже довгий час очолює катедру слов'янської філології в Колумбійському університеті в Нью-Йорку і рівночасно веде курс історії української мови та публікує важливі наукові праці з українського мовознавства, без вкладу українських фондів. Коли б він був не відмовився, а погодився очолити катедру українського мовознавства, то мусів би покинути професуру в Колумбійському університеті, і курс історії української мови там припинився б. Для української науки це було б великою втратою. Тому з обсадою наших кафедр постійними професорами треба підождати до часу, коли така обсада стане новим здобутком, а не лише перенесенням вченого з одної позиції на іншу. Процедура номінації постійних професорів в Гарварді обговорює в своїй студії «Правні основи Гарвардського Центру Українських Студій» д-р Я. Падох (див. «Альманах Українського Народного Союзу на рік 1973», ст. 171-187).